

POZSONY FERENC

AZ ÍROTT FORRÁSOK SZEREPE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ LOKÁLIS ESEMÉNYEINEK VIZSGÁLATÁBAN. 1916 ZABOLÁN

Napjainkban már nem lehet interjúkat készíteni az első világháború forgatógatójában résztvevő személyekkel (Szilágyi 2011: 7–14). Éppen ezért csak írott források (krónikák, naplók, levelek, hivatalos iratok, újságcikkek), fényképek és emléktárgyak segítségével lehet dokumentálni a nagyvilág sorsát gyökeresen megváltoztató makropolitikai események helyi és családi vonatkozását. Dolgozatomban elsősorban katonalevelek, visszaemlékezések és krónikás feljegyzések segítségével vázolom fel, hogyan élték meg az 1916-os betörést az orbaiszéki Zabolán élő székely családok.

Az írásbeliség csak a 18. században, elsősorban az osztrák adminisztráció hatására terjedt el a székelyföldi falusi közösségekben (Imreh 1973, 1983, 1999; Imreh–Pataki 1992), majd szélesebb körben a 19. század második felében, az 1867-es kiegyezés, valamint a rendszeres népiskolai oktatás megszervezése után bontakozott ki (Pál 1996: 421–433). A hivatalos statisztikák adatai szerint 1870-ben Erdély össznépességének 78,67%-a még analfabéta volt. Három évtizeddel később, 1900-ban a székelyföldi kisvárosok lakosságának 75%-a, Háromszék össznépességének pedig 57,61%-a már írástudó volt (Pál 1996: 430).

A néprajzkutatók csak a magyar néprajztudomány intézményesedése után kezdték megfogalmazni, hogy a szóbeliség mellett az írásbeliségnek is fontos szerepe van a népi kultúra alakulásában, működésében. Tanulmányaikban kiemelték, hogy egészen a 20. század végéig elsősorban a személyes, tehát a közvetlen kommunikáció dominált a falusi társadalmakban. Azonban a vasútépítéssel és az iparosítással összekapcsolódó városra irányuló tömeges migráció gyökeresen átalakította a földművesek kapcsolatrendszerét és kommunikációs gyakorlatát. Mivel a családtagok közül sokan elvándoroltak a szülőfaluból, gondolataikat és érzéseiket csak levelek, képeslapok segítségével oszthatták meg a távolban élő szeretteikkel. Az írott kommunikáció ki-

bontakozását, a népoktatás mellett, a békebeli időkben (1867–1914) alapvetően elősegítette a sorkatonaság is. (Berecz 1893.) Mivel a hadköteles férfilakosság jelentős részét 1914-ben besorozták, a különböző csatatereken harcoló bakák elsősorban leveleik segítségével tudták tájékoztatni az otthon élő szeretteiket, akik szintén írásban számoltak be a család, a szülőfalu életéről, valamint a távolban harcoló rokonok, falustársak, barátok helyzetéről (Hanák 1973, Környeyné Gaál 1985, Kokó 1998, Dimény-Haszmann 2007, Bíró 2015).

A népi élet vizsgálói csak a 20. század utolsó évtizedeiben fedezték fel, hogy az írott szövegek milyen jelentős szerepet játszanak az egyéni életpályák néprajzi és antropológiai vizsgálatában és értelmezésében (Granasztói 2010: 33–48; Kotics 2001; Küllös 1982, 1989; Ujváry 1980, 1982; Verebélyi 1995; Vajda 2006). Az utóbbi két évtizedben számos kutató foglalkozott a paraszti közösségek olvasás- és íráskultúrájával (András 2008; Gereben–Lőrinczi–Nagy–Vidra szerk. 1993; Keszeg 1991, 1998; Kiss 2010; Küllös 1989; Nagy J. 2012; Nyíri 1998; Petercsák 1983; Szabó 1981; Tóth 1994, 1996; Ujváry 1982; Vajda 2013), azonban a kérdéskör korszerű, monografikus igényű összefoglalását Keszeg Vilmos készítette el (Keszeg 2008).

Dolgozatomat Bartha Károly (1867–1943) pávai néptanító kéziratosa monográfiájára, Bende Jenő (1913–2015) agrármérnök és György Antal (1913–2013) református lelképásztor nyomtatott visszaemlékezéseire, valamint Pozsony Ferenc (1893–1978) tüzér nemrég kiadott katonaleveleire építettem (Bartha 1943, Bende 2002, Bereczki–Pozsony szerk. 2016, György 2004).

*

Az 1916-os betörés makropolitikai okait, eseményeit és következményeit számos történész bemutatta (Nagybacsoni Nagy 1923, Szádeczky-Kardos é. n., Szász 1987, Csikány 2016). A román hadak betörésének regionális és lokális következményeivel újabban több kutató foglalkozott (Bereczki 2017, Gidó 2016, Nagy Sz. 2011, Tóth L. 2016, Veres 2008). A Román Királyság az 1916. augusztus 17-én Bukarestben kötött titkos szerződéssel csatlakozott az antanthatalmakhoz, amelyben azok – győzelmük esetére – Romániának ígérték a történeti Erdélyt, a Partiumot és csaknem az egész Tiszántúlt. A katonai egyezmény előírta, hogy Bukarestnek, az összes katonai erejét mozgósítva, augusztus 28-áig meg kell indítania a háborút az Osztrák–Magyar Monarchia ellen. Az egyezmény teljesítésének alapvető feltétele pedig az volt, hogy nem köthet különbékét (Szász 1987: 1694).

Az addig semlegességet színlelő Románia tíz nap múlva, 1916. augusztus 27-én hadat üzent¹ az Osztrák–Magyar Monarchiának, és augusztus 28-án a Keleti- és a Déli-Kárpátokon átvezető szorosokon és hágókon át betört Erdély területére. A román csapatok a Tömösi-hágón át Sepsiszentgyörgy felé, az Ojtozi-szoroson át pedig Bereck és Kézdivásárhely irányába nyomultak be, ahol megfélemlítették, zaklatták és kifosztották a helyben maradt lakosságot. Kézdivásárhelyt és környékét – köztük Zabolát is – az Ojtozi-szoroson át már az első napokban, augusztus 28-án megszállták (Tóth L. 2016: 75–90). A magyar hadvezetés rögtön elrendelte a háromszéki falvak polgári lakosságának kiürítését és Békés megye felé való indítását (Bereczki 2017: 190). Mikes Ármin munkásai a gróf erdei fatelepein, közvetlenül a román hadak bevonulása előtt, minden sodronyt, síklót, vasúti hidat felrobbantottak és megrongáltak.²

A román csapatok váratlan betörése a keleti végeken élő zabolaiakat is felkészületlenül érte. A bevonulás pillanatát György Antal örökítette meg később keletkezett emlékiratában:

1 Románia bécsi nagykövete augusztus 27-én, este 9 órakor nyújtotta át a hadüzenetet a Monarchia külügyminisztériumában, de a román hadak pár órával azelőtt már megtámadták Erdélyt (Tóth L. 2016: 61).

2 Forrás: http://urszu2.blogspot.ro/2009/12/rmsz-olvasmanyok-megrohant-es_25.html (2009)

„1916. augusztusvégi nap volt, szomorú, háborús világ. Apám valahol Galíciában verekedett az orosz-szal. Lehet, hogy már nem is él. Jószerivel csak néhány magatehetetlen öreg, egy-két hadirokkant és hát az asszonyok és egy csomó gyermek volt a faluban. A fiatalok mind a fronton voltak valahol. A Székelyföld még békében élt, de rossz hírek jártak. Az aratás már befejeződött. A rozs, árpa a homárban volt. A pityóka is jónak ígérkezett. Lesz mit enni a télen. Az asszonyok derekasan helytálltak. Mindnyájan férfimunkát végeztek: szántottak, arattak, jószágot neveltek, mindent, ami kellett. Megszokták, ez volt az ő reszortjuk évszázadok óta, amikor a férfiak csatáztak valahol, hol a rabló törökkel, hol a zsákmányoló némettel, vagy éppen saját uraikkal. [...] Vasárnap a tiszteletes úr arra biztatta az asszonynepet a templomban, hogy nemsokára vége lesz a háborúnak, s hazajönnek az emberek. Az asszonyok hitték is, nem is. Az éjszakai vihar másfelé terelte gondolataikat.” (György 2004: 5)

Pozsony Ferenc tüzér Galíciából hazaküldött leveleiben is egyre gyakrabban fogalmazta meg aggodalmát, hátha eléri a háború saját szülőföldjét is:

...ugy haljuk hogy Romániával is lesz dolgunk de ne busuljanak nyugodtan kel mindent be várni nem kel félni (1915. szept. 23.)

Csak mindég rátok gondolok, hogy mily rossz lenne az, ha szülőföldemen is harcok lesznek, ami elég sajnos lenne a föld népére nézve Erdélyben, de azért nem kell megijedni, lesz ahogy lesz, a legnyugodtabban kell bevárni mindent... Csak ha már hallanám, hogy szülőföldemet is ellenség dúlja, itt nem lenne kedvem tovább harcolni, szeretnék akkor saját hazám védelmére menni, mert ott meghalni is szívesebben hal meg az ember, mind itten idegen országban... Írod Vilma, hogy mit képeslapot küldtem, megkaptátok, és amit azon láttok, szép tornyokból szették le a harangot, leszették biz aszt és írod te is hogy nálunk is leszették, az nem újdonság, a határ széleken mindenütt leszették, és azért, hogy ha hamarjában betörne az ellenség, hogy ne vigye el magával... (1916. aug. 21.)

A zabolai családok jelentős része, pár órával a román csapatok megérkezése, betörés előtt szekérre rakta legszükségesebb és legföltettebb javait és nyugati irányba menekült.

„Reggel anyám előhúzta a rakodószekeket. Ezzel hordták be a földekről a gabonát. Nekünk csak egy lovonk volt, a másikat elvitték 'katonának'. Keresztanyámnak is volt egy lova, így a kettőt fogták be a szekérbe. Néhány szükséges holmit, pokrócokat, élelmet, néhány aprójószágot, szénát, zabot raktak a szekérre. Nekünk gyermekeknek puha fészket szénából. Néma, sötét tekintetű, elszánt asszonyok fogták a gyepelőt, s lassú zörgéssel elindult a szekérkaraván. A falvakban újabb és újabb szekérsor csatlakozott a menethez. Menekült a székelység. Ki tudja merre, merre visz a végzet? 1916. augusztus 29-ét írt a naptár. A hosszan elnyúló szekérsor északnyugat felé tartott.” (György 2004: 6.)

Bartha Károly, pávai néptanító krónikájában olvashatjuk, hogy augusztus 28-án csendőrök hozták a hírt, hogy a románok betörték Székelyföldre, s felszólították a lakosságot, hogy meneküljön.

„Az első rémhíre a község lakói javszékelve szaladgáltak össze-vissza, egymástól kérdezve, mit csináljanak, merre menjenek? A legtöbbnek a hozzátartozója erdőn vagy mezőn volt munkában, az állatok csordába voltak hajtvva. A legtöbb lehetetlennek tartotta a betörést, de midőn két utászkatona a községbe jött és figyelmeztette a község lakóit, hogy a gyár közelében ne tartózkodjanak, mert azt felrobbantásák. Míg a katonák a gyár felrobbantásával foglalkoztak, azalatt a jegyző ur elhozta az Alispán ur hivatalos értesítését, a rémhír megerősítését. Az Alispán ur felszólítja a népet a menekülésre, főképp a 18-55 éves férfiakat, azok közül senkinek sem szabad a községben maradni. Menekülési utirányul Málnás, Mikóujfalu, a Hatodon át Barót lett megjelölve.” (Bartha 1943: 126.)

Orbaiszék lakossága tehát Székelytamásfalva, Málnás, Hatod, Barót, Székelyudvarhely útvonalon menekült gyalogosan, túlzsfolt szekereken Kolozsvár felé. Mivel a katonák délelőtt 11 órakor felrobbantották a pávai fűrészyárat, a távozók Szörce és Orbaitelek között meg-

döbbenve nézték lángokban álló falujukat. A korabeli adatok szerint a helyi lakosságnak csak a fele indult útra augusztus 28-án délután, éjszaka és 29-én reggel. A helyben maradók makacsul vállalták az idegen csapatok bevonulással járó veszélyeket, mivel nem hagyták gazdátlanul házaikat, gazdaságukat. Sokan éppen az erdővidéki Nagybaconból tértek vissza, mert látták hogy a román katonák nem bántalmazták a békés, polgári lakosságot. (Bartha 1943: 128–129.)

A helyben maradtak az első éjszakát a falu melletti erdő szélén, mélyedésekben és vízmosásokban töltötték, de sokan visszatértek házaikba, mert arról értesültek, hogy Kőröbérc, Tisztabikk havasokon át román katonák vonulnak a falu felé.

„A nők és gyermekek egyes házakhoz összegyűltek, a bátrabb férfiak az éjszakát az utcán örködve töltötték. Egyesek pincékbe helyezkedtek el, mások kerítés szögletében vagy az erdőszél bokrai közt elrejtőzve virrasztották át az éjszakát. Nem aludt a községben ezen az éjszakán senki sem. Rettentetes kétségek, halálfélelmek közt várta mindenki a történeendőket. Ellenség azonban nem mutatkozott.” (Bartha 1943: 129–130.)

Augusztus 29-én délelőtt, kilenc óra táján lovagolt be a faluba két román lovas katona, akik arról tájékoztak a helybéli, utcákon tartózkodó románoktól, maradt-e magyar katona, csendőr vagy pénzügyőr a faluban. Csak déli órában érkezett meg egy 15 katonából álló előőrs, majd délután négy és öt óra közt egy nagyobb csapat. Annak vezetője összegyűjtette a falu népét, akiket nyugalomra intett, nem lesz senkinek bántódása, román közigazgatás alatt még jobban fognak élni.

„Különb is Tisza már ezelőtt 8 évvel eladta Erdélyt a románoknak, ők most azért jöttek, hogy azt birtokukba vegyék, a népet a magyar szolgaság alól felszabadítsák. Kiáltta mindenki: Szetreaska mare Románia! Éljen a nagy Románia! Ezt az ékes beszédet egy tolmács magyarul is elmondta. Az oláhság és a csőcselék népség éltette is nagy Romániát, de az igazi székelyeknek nem jött ki hang a torkán, annak könnyek folytak végig az arcán, az csak zokogott és hallgatott.” (Bartha 1943: 130.)

Felszólította a népet, hogy minden fegyvert, fémesszközt (ásót, kapát, vaslapátot, csákányt) adjanak le a községházán, naplemente után ne járjanak az utcán, ott ne csoportosuljanak, éjszakára pedig égessenek lámpát ablakaikban. Mivel a bevonulók bizalmatlanok voltak, az éjszakát kint a falu szomszédságában, szalmakazlaknál töltötték, s csak pár órát hagytak az utcákon.

„A község határában letelepedett katonák különböző fegyverrel voltak ellátva. A ruhájuk is nagyon különböző, nagyjából rongyos és piszkos volt. Egy rész katona ruhába, a más civilruhába volt öltözve, a lábukon cipő, csizma, a legtöbbnek bocskor volt.” (Bartha 1943: 137.)

Másnap, augusztus 30-án a katonák feltörték az elmenekült családok lakásait, s megkezdődött a két napos szabad prédálás. Általában ruhaneműt, lábbelit, pokrócokat, élelmiszert, zsákokat, köteleket, fűrészeket, fejszéket, élelmiszert, italt tulajdonítottak el. Kifosztották a helybéli kocsmákat és üzleteket, valamint a tehetősebb családok házait. A rablásba bekapcsolódtak a helyben élő románok és a szegényebb rendű magyarok is. Majd feslettes hölgyek megfelelő juttatások fejében felajánlották szolgáltatásaikat a román tiszteknek. (Bartha 1943: 132–135.)

A bevonuló katonák átszervezték a falu ideiglenes vezetőségét: bírót és másodbírót a helybéli románok soraiból választottak, román csendőrök örködték a falu népére, akik rendszeres eljáráságot neveztek ki, éjszakára pedig öröket állítottak. Az osztrák–magyar és német

hadak ellentámadása idején a román tisztek lövészárkokat ásattak a helybéliekkel, fehérneműt gyűjtettek össze sebesülteik ellátására. (Bartha 1943: 139–140.)

Az első román betörés után Ferenc tüzér levelei a fronton harcoló bakák aggodalmát és nyugtalanságát tükrözik:

...és nem tudok megnyugodni sehogy, hanem most hazánkból újra kimentek az oláhok... (1916. okt. 28.)

Pár nappal később aggodással teli levelet írt testvérének, aki a zabolaiak egyrészével Szarvasra menekült.³

Minden nap várom leveled, de hiába, nem kapok, pedig nagyon nyugtalan vagyok mindég, aszt gondolom, mi lett az otthonunkkal és a jó édesanyánkkal, különösen mikor látom itt, hogy mit csináltak az oláhok saját hazámba és hogy megy minden tönkre, már arra is számított, hogy a mi házunknak csak a helye lehet... (1916. okt. 31.)

A Borszék melletti Tölgyesi-szorosban, a Moldvából betörő csapatok visszaszorítása közben írott leveléből pedig az derül ki, hogy míg testvére a többi falubelivel együtt elmenekült Szarvasra, addig édesanyjuk otthon maradt Zabolán, ahol végül is viszonylag kevés rombolás történt.

Lapodat és leveled megkaptam, amelyeket X/29 és XI/1én keltesztél. Írod, hogy hallottad, hogy nálunk odahaza talán nem romboltak, asztat én is hallottam és olvastam is a pesti hírlapból, hogy Háromszéken sok helyen meghatták még a gabonát is, de hát minden megjárna, csak a házunkat ne égették volna el... (1916. nov. 10.)

Ferenc baka 1916 karácsonya előtt fogalmazta meg, hogy a betörés idején a falubeli, tehát helyben maradt románok

voltak az urak, és ki voltak nevezve bírónak és jegyzőnek, és hogy milyen rosszul bántak magukkal, hajtották rajvonal ásní, és ütték verték a székely népet. Nem tudom igaz-e... Most már tudom, nem vett édesanyám is ősz gabonát, úgy maradtak a földek, ami elég bajos, nem tudom mit fognak csinálni a jövőben, és a marhákat is mivel fogják tartani, mert amint édesanyám írta, megettették a lovakkal... (1916. dec. 13.)

A község lakosai 2016. október 8-án hajnalban erős ágyúörgésre ébredtek. A brassói csata idején lándzsás román lovasok vágattak át idegesen a falun. A helybéliek pedig attól rettegettek, hogy a község körül ázott lövészárkokban a bevonulók megvetik lábukat, ellenállnak, s véres, pusztító hadszíntérré válik a környék. Azonban a következő nap (október 9.) éjjelén a lándzsások lovaikon, a helyben állomásozó román csendőrök pedig rekvirált szekereken hirtelen elmenekültek. Az utolsó román bakák végül is október 10-én reggel hagyták el a települést, majd délután egy óraker Kovászna felől vágattak be az első magyar huszárok. (Bartha 1943: 146–147.)

Amikor a menekülők 1917-ben visszatérhettek szülőfalujukba, házaikat és gazdaságukat feldúlva, kifosztva találták.

3 Más zabolai személyeket Hajdúnánáson fogadtak (Buczko 2011: 95.) vagy távolabbi vidékeken (L. Juhász 2015).

„Kisebb alakulatok faluról falura összeszedték az ifjakat és az öregembereket, továbbá a levágásra alkalmas szarvasmarhákat és a gabonaféléket, hogy biztosítsák a katonaság élelmezését és a regáti lakosság ellátását. Zabolán is egy nagy csordát kitevő vágómarhát gyűjtöttek össze. A csorda hajtására a túsók közül nyolc öregebb embert jelöltek ki, akik kutyák segítségével a hegyek alatti mellékutakon Ozsdola, Bereck fel hajtogatták a jószágot, hogy ott bevárják a többi felsőháromszéki faluból is az összeszedett állatokat. Onnan egy részét az Ojtozi-szoroson át Moldva felé, a másik részét Ozsdolán át Focşani felé hajtották.” (Bende 2002: 17–18.)

A szeptemberben indított magyar ellentámadással, a 26–29-i nagyszebeni fényes diadallal és az október 7–9-i brassói győzelemmel a hódító román csapatok távozásra kényszerültek Erdélyből. Sőt a központi hatalmak csapatai 1916. december 6-án elfoglalták Románia (Havasalföld és Moldva) nagy részét, hirtelen megszállták Bukarestet, az ország fővárosát, majd a román hadsereget Moldvában egészen a Szeret folyó középső vonalára szorították vissza. (Szász 1987: 1696–1697.)

Az ellentámadás idején a zabolai családokhoz magyar, német és cseh katonákat szállásoltak be.

„A német csapatok után újabb idegen, még ridegebb cseh csoportok érkeztek a környékre. Egy cseh alakulatot az Alszegebe szállásoltak el. Barátságatlan emberek voltak. Lenézték az egyszerű falusi embereket. Minden este mulatozni jöttek a hozzánk beosztott cseh tisztekhez.” (Bende 2002: 22–23.)

Pozsony Józsefné levélben tájékoztathatta baka fiát az otthon történekekről:

Írta volt édesanyám, hogy két tiszt úr és lovak vannak, írd meg, kedves testvérem, hogy most vannak-e. Reméltem, hogy már nincsenek ottan, hisz azóta előre is mentek és még előbbre fogunk menni az egész fronton.

Majd levelét röviden, nagy pátozzsal így folytatta:

Románia már csak volt, de többé nem fog lenni, az Isten segített és segéllyen továbbra is, meg tudja, hogy mi az a magyar nép, ha ő olyan gaztettet csinált, és orvul ránk rohant, mikor idegenben voltunk, és szép hazánkat senki sem védte.... (1916. dec. 13.)

Az idegenből érkezett bakák bekvártélyozása után csakhamar megbomlott a szülőfalu korábbi morális és szexuális rendje:

Íród, hogy huszárok vannak nálunk [...] ti segítsétek őket, de ne olyanokat, aki hónapokon át táncmulatással tölti a háborús életet [...] a mind íród, a lányok nagyon el vannak zülve, de hadd züljenek, majd észre térnek... (1917. jan. 21.)

A háborús betörés valóságát és tanulságait Ferenc tüzér sommásan és keserűen összegezte:

Írták nekem, hogy az otthon maradt szegénység az rabolt a legtöbbet, és most derül ki, hogy ki mit lopott el... (1916. dec. 23.) És féltek attól az aggasztó helyzettől, amelyben az elmúlt évben valának... (1917. jan. 17.)

Majd később aggodalmát fogalmazta meg: Hátha még bójöhetnek, ránk jönnek...

*

Az 1916-os betörés voltaképp váratlanul érte a helyben maradt földműves lakosságot. Ebben a különleges helyzetben korábbi túlélési modellekhez fordultak: fiataljaikat elmenekítették, javaikat földbe ástott vermekbe rejtették, közeli erdőszéleken, nehezen megközelíthető helyeken, mélyedésekben, vízmosásokban rejtőzködtek el a bevonulást követő éjszakákon. A fiatalabb asszonyok rendszerint pincékben, padlásán rejtőzködtek el a fosztogató és az erőszakoskodó katonák elől, akik elsősorban a kocsmákat és a boltokat, valamint az elmenekült családok éjszaka kivilágítatlanul maradt házait, majd a tehetősebb famíliákat rabolták ki.

A zabolai lakosság elmenekülését az is nehezítette, hogy az osztrák-magyar hadsereg már 1914-től kezdődően rekvirálta igavonó állataik, különösen lovaik legjavát, s amikor augusztus 28-án délelőtt megérkezett az elmenekülésre felszólító parancs, állataik a közeli havasi legelőkön voltak, a munkabíró lakosság jelentős része pedig kint a mezőn dolgozott. A román hadak elől végül is csak a lakosság egyharmada menekült el augusztus 28-án és 29-én. Szekereik Orbaiteleken, Málnáson, Hatodon, Nagybaconon, Baróton, Székelyudvarhelyen át Kolozsvár felé tartottak, ahonnan legtöbbször a Békés megyei Szarvasra irányították. (Bereczki 2017: 190–192.) Többen (pl. Balogh tanító és népes családja) Hajdúnánáson talált otlatmat, mások pedig Magyarországon élő rokonaiknál húzódtak meg (Buczko 2011: 95). Az elmenekültek házait, gazdaságait, terményeit nemcsak a bevonulók, hanem a helyben élő csőcselék is gátlástalanul fosztogatta. Nagyobb gyűjtogatásra vagy emberölésre nem került sor a faluban.

A korabeli eseményekkel kapcsolatos kéziratok (levelek, krónikák) arról számolnak be, hogy a faluban és környékén (pl. Kézdivásárhelyen, Kovásznán, Székelytamásfalván) végrehajtott fosztogatásokban gátlástalanul résztvettek nemcsak a bevonuló bakák, hanem a faluban élő románok és a helybéli, szegényebb rendű magyarok is. Sőt később olyan elmenekült családok is érkeztek haza, akik szekereiken jóval több szerzeménnyel tértek vissza, mint amennyivel elindultak. (Bartha 1943: 129, 134–136; Tóth L. 2016: 125–150.)

A falu összlakossága 1910-ben 3.166 személyből állt, melyből 425-en romának vallották önmagukat. A bevonuló román hadvezetőség a falu vezetését a helyben élő, juhtenyésztéssel foglalkozó románságra bízta. (Pozsony 2012: 114.) A bevonuló katonák után itt is csendőörökre bízta a falu rendjét és ellenőrzését, akik nagyon bizalmatlanok voltak a székelyekkel szemben, s leginkább ivászattal töltötték idejüket. Elmondható, hogy a bevonulók általában kerülték a nyílt konfliktusokat a helyben élő székelyekkel. Habár távozásuk idején elhajtatták a falubeliek állatállományának közel 80%-át, nem végeztek ki senkit, nem gyűjtottak fel egyetlen házat sem.

Érdekes tény, hogy 1917-ben, amikor végül is helyreállt a viszonylagos rend a faluban, a helyben élők már nem akartak „emlékezni” székely vagy román falustársaik korábbi fosztogatásaira, tehát tudatosan kerülték a nyílt szembenézést vagy konfrontációt.

A gazdasági élet és a családi háztartások működtetése az elhúzódo világháború alatt Zabolán is az itthon maradt idős férfiak, asszonyok és gyermekek vállára nehezedett, akiket a román katonák az 1916-as bevonuláskor gátlástalanul, szándékosan megfélemlítettek, kifosztottak és megaláztak.

A zabolai lovak és szarvasmarhák jelentős részét a magyar hadvezetés már a háború első éveiben rekvirálta, a megmaradt állatokat pedig a románok elrabolták kivonulásuk idején.⁴ Az otthon maradt családtagok igavonó állatok hiányában, valamint a folyamatos veszély és bizonytalanság közepette 1916 ősszén nem tudtak szántani és vetni. Tehát nem tudták biztosítani kenyérgabonájukat a következő évre, de még a közelgő télre szükséges

4 Csak Kézdivásárhelyről a szarvasmarhák és lovak 90%-át hajtották át Moldvába (lásd Bereczki 2017: 193).

tűzifát sem tudták hazaszállítani a falu fölötti erdőségekből. Ráadásul a házaikba 1916 őszén bekvártélyozott osztrák, német és cseh katonák lovai mind elfogyasztották a helybéli gazdák csúrrjében tárolt téli takarmányt, valamint a tavaszi vetőgabonát. A helybéli gazdák a háború utolsó éveiben teljesen reménytelen, kilátástalan helyzetbe kerültek, elszegényedtek, banki kölcsönhöz folyamodtak. Mivel jelentős mértékben eladósodtak, felérték nemcsak korábbi tartalékaikat, hanem jövőjüket is. (Pozsony 2008.) Közvetlenül az 1920-as impériumváltozás után az elszegényedett székely famíliák földjeit helyben élő, tehetősebb ortodox családok vásárolták meg.

A betörő hadak által megfélemlített orbaiszéki polgári lakosság, még az idegen hadak kiűzése és az osztrák-magyar katonák bekvártélyozása után sem érezte biztonságban önmagát, titokban attól rettegett, hátha újra visszatérnek a megszállók Székelyföldre.

Az első világháború csataterein összesen ötveneg zabolai katona halt hősi halált, közöttük Kónya Lajos főhadnagy és Csekme Gyula hadnagy (József 2003). A haza védelmében elesett zabolai magyar és román katonák emlékét egy 2001. szeptember 23-án felavatott kő obeliszk őrzi a vártemplom előtt, de szinte valamennyi családi házban megtalálhatók az első világháborúban résztvevő elődök fényképei, kitüntetései, leszerelő levelei és emléktárgyai.

Érdekes jelenségnek tartjuk, hogy a zabolai lokális közösség, utódok emlékezetében, elbeszéléseiben az 1916-os eseményekkel kapcsolatban viszonylag kevés információ maradt fenn. Az eseményeket személyesen átélte egyének az 1960-as és 70-es években még megdöbbenéssel beszéltek a református templom harangjainak ledobásáról, hadi célokra való felhasználásáról, azonban már jóval csendesebben szóltak a bevonuló bakák gyenge felszereltségéről, az igazonó állatállomány elhajtásáról, a lakatlanul maradt hajlékok és üzletek gátlástalan kifosztásáról. Tehát voltaképp elzárkóztak a helybéli fosztogatók megnevezésétől vagy határozottabb szankcionálásától.

Az 1920-as impériumváltozás, a román adminisztráció és hatalom végleges berendezkedése egyfajta kollektív hallgatást eredményezett a faluban. Végül is csak a helyben született értelmiségiek (tanítók, lelkészek, mérnökök) örökítették meg írásaikban az 1916-os bevonulás lokális eseményeit. Részletekben és személyes vonatkozásokban gazdag krónikás feljegyzéseik eredményesen felhasználhatók a lokális közösség mikrotörténetének feltárására és bemutatására.

SZAKIRODALOM

András Erzs Erdi

2008 *Kedvemre való, hogy meséljek*. A szövegeket válogatta, gondozta, az utószót írta Ambrus Judit. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Bartha Károly

1943 *Páva monográfiája*. Kézirat. Szócsné Gazda Enikő tulajdona.

Bende Jenő

2002 *Zord idők sodrában*. Charta Kft, Sepsiszentgyörgy.

Berecz Gyula

1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*. Brassó.

Bereczki Ibolya

2017 *Menekülés Székelyföldről – 1916 tragikus erdélyi eseményeiről. Ház és Ember 28–29. Szentendre, 189–198.*

- Bereczki Ibolya – Pozsony Ferenc (szerk.)
2016 *Üzenet a frontról. Ferenc tűzér levelei (1914–1918)*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- Bíró Friderika
2015 „Kedves feleségem”, „Kedves férjem”. *Levelek és naplójegyzetek az első világháborúból 1914–1916*. Szerkesztette: Bereczki Ibolya – Bíró Friderika – Nagyné Batári Zsuzsanna. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
- Buczko József
2011 „Szállást adtunk hűséges, magyar véreinknek.” *Székely menekültek Hajdúnánáson 1916–1918*. Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás.
- Csikány Attila
2016 Székelyföld mint hadszíntér. In: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története III. 1867–1990*. MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely, 375–382.
- Dimény-Haszmann Orsolya
2007 Írott emlékek az első világháborúból. *Acta Siculica*. 727–738.
- Gereben Ferenc – Lőrinczi Judit – Nagy Attila – Vidra Szabó Ferenc (szerk.)
1993 *Magyar olvasáskultúra a határon innen és túl*. Közép Európai Intézet, Budapest.
- Gidó Csaba
2016 Egy székely község mindennapjai a román betörés időszakában. *Lustra* III. (2) 40–45.
- Granasztói Péter
2010 *Az eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyi világ tükrében (Kiskunhalas 1760–1850)*. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- György Antal
2004 *Számadás a Gazda előtt. A XX. század alulnézetben. György Antal református lekipásztor életírása, emlékezései*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.
- Hanák Péter
1973 Népi levelek az első világháborúból. *Valóság* XVI. (3) 62–87.
- Imreh István
1973 *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
1983 *A törvényhozó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
1999 *Erdélyi eleink emlékezete (1550–1850). Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Teleki László Alapítvány – Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár.
- Imreh István – Pataki József
1992 *Kászonszéki krónika 1650–1750*. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár.
- József Álmos
2003 *Mire a falevelek lehullanak...* T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- Juhász Ilona, L.
2015 *Amikor mindenki a háborús állapotok igája alatt roskadoz... Erdélyi menekültek a mai Szlovákia területén. Adalékok az első világháborús migráció történetéhez*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja–Komárom.
- Keszeg Vilmos
1991 *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
1998 Írott szövegek, szövegtárgyak egy egyén életterében. *Ethnographia* CIII. (2.) 589–628.
2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3.) KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- Kiss Dániel
2010 *Minden gyümölcse életemnek...* Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Bajkó Árpád. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Kokó Julianna
1998 *Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. Műfaj- és mentalitásvizsgálat*. Szakdolgozat. BBTE Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék. Kolozsvár.

Kotics József

2001 Csendháborítás vagy a közösség bosszúja? A Charivari szokása Rozsnyó kézműves közösségében a 19. században. In: Uő: *Mások tekintetében*. (A Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék Könyvei 4.) Miskolci Egyetem, Miskolc, 49–60.

Környeyné Gaál Edit

1985 *Az első világháború emlékei a népi kézíratos forrásokban és a szájhagyományban*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.

Küllös Imola

1982 A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklorisztikában. *Documentatio Ethnographica* 9. Budapest, 163–184.

1989 Paraszti írásbeliség: a folklór új formái. In: Csáky Moritz – Haselsteiner Horst – Klaniczay Tibor – Rédei Károly (szerk.): *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest–Wien, 281–291.

Nagybaczoni Nagy Vilmos

1923 *A Románia elleni hadjárat 1916–1917*. Budapest.

Nagy Julianna

2012 *Miért nem lehettem költő? Egy mezőszégi parasztasszony narratívumai*. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta Ozsváth Imola. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Nagy Szabolcs

2011 Az 1916-os román megszállás egy sepsiszentgyörgyi patikus szemével. *Acta Siculica*. 307–338.

Nyíri Kristóf

1998 Adalékok a szóbeliség-írásbeliség paradigmáinak történetéhez. In: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Áron Kiadó, Budapest, 7–15.

Pál Judit

1996 Írástudás a Székelyföldön a XVIII. században. In: Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 421–433.

Petercsák Tivadar

1983 Képes levelezőlapok üdülésről, utazásról. *História* 3. 18–19.

Pozsony Ferenc

2008 Gazdasági és társadalmi élet az első világháború idején egy zabolai tűzér leveleinek tükrében. In: Fülemile Ágnes – Kiss Réka (szerk.): *Történeti forrás – Néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei*. L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 183–208.

2012 *Zabola. Egy polgárosult orbaiszéki falu kulturális öröksége*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

Szabó László

1981 A paraszti olvasás és a folklór. In: Niedermüller Péter (szerk.): *Folklór és a mindennapi élet. Folklór, társadalom, művészet* 7. Budapest, 31–59.

Szádeczky-Kardoss Lajos

é. n. *Az oláhok Erdélybe törése és kiverésük 1916–1917*. I. Budapest.

Szász Zoltán

1987 Románia kísérlete Erdély elfoglalására. In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története* III. Második kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1694–1696.

Szilágyi Miklós

2011 *Finesszel köll élni. A háború és a hadifogság a szóbeliségben*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest.

Tóth István György

1994 Az írás a paraszti kultúrában a 17–18. században. In: Kisbán Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 9–15.

1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.

Tóth László

2016 *Kézdiszék 1916 írásban és képekben. Emlékek az első világháborúból*. Magánkiadás, Kézdivásárhely.

Ujváry Zoltán

1980 Egy verselő földműves. In: Uő: *Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok.* (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 35.) Debrecen, 573–598.

1982 Népi írásbeliség, kéziratok könyvek. *Honismeret* X. (6) 3–5.

Vajda András

2006 Az írás funkciói egy település életterében. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Kriza Könyvek, 27.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 267–286.

2013 *Az írás és az írott szó hatalma. Az írás a mindennapokban egy Maros menti településen.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Verebélyi Kincső

1995 A szépírástól a képírásig. Jegyzetek a népi grafika válfajairól. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* XVIII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 205–236.

Veres Emese

2008 „Mikor Oláhország háborút izene...” *A barcasági csángók kálváriája.* Barca Kiadó, Budapest.

ROLUL SURSELOR SCRISE ÎN CERCETAREA EVENIMENTELOR LOCALE DIN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. 1916 LA ZĂBALA

În zilele noastre nu mai este posibilă realizarea unor interviuri cu persoane care au participat la evenimentele din Primul Război Mondial. De aceea doar sursele scrise (cronici, jurnale, scrisori, documente oficiale, articole de presă), fotografiile și obiectele de epocă ne pot ajuta la documentarea aspectelor locale și familiale ale acelor evenimente politice de scară largă, care au schimbat radical soarta lumii. Lucrarea de față prezintă modul în care au trăit familiile de secui din Zăbala apariția frontului în regiune, în primul rând pe baza scrisorilor militare, amintiri și cronici scrise.

THE ROLE OF WRITTEN SOURCES IN THE RESEARCH ON THE LOCAL EVENTS OF WWI. 1916 IN ZĂBALA

In our days one cannot take any interviews to people who attended personally the events of World War I. Therefore only written sources (chronicles, diaries, letters, official documents, press articles), photographs and contemporary objects can help us to document the local and familial aspects of these macro-political events, which have radically changed the fate of the world. This paper presents the way how the Szekler families of Zăbala experienced the appearance of the front in 1916, based on mainly military letters, written memoirs and chronicles.